

Fahredden Er-Razi Me'âlimü Usûlî'd-Dîn (Kitap İncelemesi) | Zehra Oruk Akman

İDE AKADEMİ DÖNEM ÖDEVİ 2020-2021

Osmanlı ilim geleneğinde "Râzi ekolü" olarak bilenen düşünce anlayışının kaynak ismi olan Fahreddin er-Razî'nin doğum yılı kesin bir şekilde bilinmemekle beraber yaklaşık hicrî 543-544 yıllarında Rey şehrinde doğduğu kayda geçmiştir. Râzî ilmî yönden anlayış kabiliyetinin yüksekliği, hikmete olan iştiağı ile meşhur olmakla birlikte, zenginliği ve cömertliği ile de nam salmış bir alimdir. Gerek siyaset ile yakınlığı gerek ilmi derinliği toplumda öncü kişiler arasında bulunmasına sebebiyet vermiştir. Onun azmi ve gayreti hususen felsefe ve usulde tanınırlığını arttırarak yepyeni düşünce dünyaları açmasına, etkili bir zihinsel miras bırakmasına kaynaklık etmiştir. Hicrî 606 senesinde Herat'ta vefat etmiş ve ardından tefsir, kelam, mantık, felsefe, ahlâk, fıkıh ve usulü, Arap dili ve edebiyatı, tarih, tıp, doğa bilimleri, kozmoloji, fıkalar ve inançlar hakkında oldukça önemli eserler bırakarak yepyeni felsefî ufaklar için tohumlar ekmıştır.

Kaynaklarda el-Me'âlim olarak geçen Me'âlimü Usûlî'd-Din adlı eser, üzerine önemli şerhler yazılan oldukça önemli bir kelam eseri olsa görölse de yoğunluklu bir şekilde mantık ve felsefî malumatlar da barındırmaktadır. Eserin üzerine yazılan şerhlerden biri Tilimsânî'nin Şerhu'l-Me'âlim fî Usûlid-Dîn adlı eseri, diğeri ise Kutbüddin Abdurrahman b. Abdırreşîd el-Hûnecî'nin Şerhu'l-Me'âlim fî Usûlid-Dîn adlı eserlerdir.

Türkiye'de Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından Muhammet Altaytaş kalemiyle yeniden [1] tahkik ve tercümesinin yapıldığı bu eserin giriş kısmında mütercim, yazmış olduğu küçük çaplı bir giriş bölümü ile okuyucuyu selamlar. Altaytaş tercüme ettiği eserin istidlal ve marifete ulaşmada aklın kaideleri ve zaruri mukaddimleri ve bunların Allah'ın sıfatlarını bilmede rolünün tahlil edildiği birinci mesele olmak üzere üç ana mesele etrafında yoğunlaştığını yazar. İkinci mesele insan iken, üçüncü meselede diğeri fıkalar arasındaki hilafet, imamın belirlenmesi ve bu konu ile ilgili diğeri meselelerdeki ihtilafların ele alındığını belirtir. [2] Mütercimin yapmış olduğu bu genel çerçeveden sonra sırasıyla bölümleri inceleyelim.

Eserin Giriş kısmında müellifin hayatı ve eserleri, hususen çalışmamızın konusu olan ilgili eser hakkında kısaca bilgiler ve müracaat edilen nüshalar ve tahkik usulü ile ilgili mütercim tarafından oldukça faydalı bilgiler verilmektedir. Ayrıca müellifin sair alanlara dair yazdıkları eserler de listelenmiş olarak yine mütercim tarafından okuyucunun ilgisine sunulmuştur. Giriş bölümünün haricinde eser on bölüm şeklinde yazılmış ve bu bölümlerin her biri farklı meseleler ekseninde genişletilmiştir.

Mütercimin girişine ek olarak müellif tarafından yazılan kısa bir mukaddime kısmı mevcut olup bahsi geçen on bölümü önceler. Mukaddime'de müellif ilgili eserin önemli ilimlerden beş türünü ihtiva ettiğini ifade ederek, ilimleri şu şekilde sıralar: usûlû'd-dîn, usûlû'l-fıkıh, fıkıh ilmi, hilafiyatta dikkate alınan kaideler olarak usûl, münazara ve cedelde dikkate alınan kaideler olarak usûl. [3] Bu eserde müellifin birden beşe kadar numaralandırarak sıralamış olduğu bu ilimler hakkında herhangi bir önem sıralamasının gözetildiğine dair bir malumata rastlamadık. Müellif mukaddimeyi bu ilimlerin ilk türünün usûlû'd-dîn olduğunu ve birkaç bölüm içerdiğini vurgulayarak bitirir. Ancak sonrasında gelen bölüm başlıkları yahut içerdikleri meselelerin herhangi birinde ilgili ilim türlerinin adı içermemektedir.

"İlim ve Nazar ile alakalı Meseleler" başlığı altında yazılan birinci bölümde müellif, tam bir mantık alimi olarak karşımıza çıkar. Meşşâî geleneğin izlerini sürdüğünü gözlemlediğimiz bu bölümde, Râzî tasavvur ve tasdik ile başlayarak ilmin hakikati, nazarın tarifi, nazarın ilimdeki tesiri, nazarın mahiyeti ve gerekleri bilinmeyi elde etmenin şartları, nazar ve ilmin farkı, nazarın ilme tesiri, delillerin çeşitleri ve sıhhat şartları, nakli delillerin yakın ifade etmesi ve şartları şeklinde on meselede ilminin derinliklerini okuyucuya sunmuştur. İlgili başlığın birinci meselesinde tasavvur ve tasdiki bedihi ve kesbi olarak iki farklı bilgi edinme yöntemi adı altında kısımlandırmış daha sonra yine bahsi geçen kavramları kesin ve kesin olmayan tasnif altında da incelemiştir.

Diğer tüm meseleleri birbirinin üstüne bina ederek bağlantılı olarak incelemiştir. Bu meseleler arasında en çok dikkatimize takılan husus şudur: Razi'ye göre ilmin tanıma ihtiyacı olmadığı gibi onun hakikatini bilmek zaruridir. [4]

İkinci bölüme gelince, Razi bu bölümde malumatın hükümlerini ele alıp on meselede inceler. Öncelikle malumun ontolojik statüsünü değerlendirerek ilk meseleyi malumun var olma durumuna ayırır. Malumun mevcut olduğuna karar verdikten sonra varlığın kısımlarını incelemeye geçer. Üçüncü bölümün varlık-mahiyet ilişkisini değerlendirerek, varlığın mahiyete zait olduğunu ifade eder. Varlık zait olunca akla yokluk yani madum gelir. Tam da bu nokta da Razi madum'un şeyiyetini dördüncü meselede inceleyerek onun bir şey olmadığını belirtir. Beşinci meselede kaynağı itibari ile varlığı tasnif ederken, altıncı meselede mümkünün kısımlarını yedinci meselede arazi ve sekizinci meselede ise cevher-i ferdi inceler. Hemen sonrasında dokuzuncu meselede cevherin uzamsal özelliklerini inceleyip nihayi olarak arazın bekasını kaleme alır.

Üçüncü bölümde müellif, Allah'ı bilmenin ispatını masaya yatırır. On bir meselede incelediği bu bölümde Allah'ın bir takım zatî sıfatları çerçevesinde bir ispatlama yoluna gider. Razi'nin metodu öncelikle cisimlerin varlığa gelişinin sonradanlığı ile başlar, Yaratıcı'yı bilmenin ispatı ile devam eder. O zatî gereği vacip olan varlığın cisimler ve sahip oldukları sıfatlardan farklı olduğunu birinci istidlal yolu olan zatların imkanı göstererek ispat eder. Buna ek olarak üç istidlal yolu daha kullanır ki bunlar sırasıyla Zatların hudusuyla Vacibü'l Vucud'un varlığına istidlal, sıfatların mümkün oluşuyla istidlal, sıfatların hudusuyla istidlal yollarıdır. Daha sonrasında Yaratıcı'nın zati niteliklerini esas alarak cisimî özelliklerden tenzihi, cevheriyyetten tenzihi, mekandan tenzihi, hululden tenzihi, hadis olanın O'nun zatî ile kaim olmasından tenzihi, ittihaddan tenzihi, elem ve lezzetten tenzihi gibi konuları meseleler halinde işler. Daha sonra ünlü meşşai filozoflardan İbn Sina'nın Allah'ın varlığının hakikati hakkındaki görüşlerini reddederek, O'nun varlığının mahlukattan farklı olduğunu mesele edinir.

Dördüncü bölümde, sıfatlar mevzuundan devam edilerek, sıfatların ayrıntılarına değinildiği göze çarpar. İlim, kudret, sem', basar, hayat, tekvin, kıdem, beka gibi sıfatların yanı sıra, meşşai geleneğin gereği olarak karşımıza çıkan Tanrı'nın cüziyatı bilmesi konusuna değinir. Bölümün sonlarına doğru kelam sıfatının özellikle üstünde dura Razi, Kelam'ın mahiyetini kıdemini, ses ve harflerden farkını inceleyerek Gazzali felsefesinde karşımıza çıkan delilin butlanının medlülün butlanını gerektirmeyeceği düsturunu inceler.

Beşinci bölüm yine sıfatlar mevzusunun devamı olup, Allah'ın sıfatları ile ilgili diğer meseleleri inceler. Allah'ın görülmesi, Allah'ın zatının tanınması, Allah'ın birliği meselelerin sonrasında müşrik çeşitlerini analiz ederek dört taifeye ayırır. Bunların ilki putperestler iken ikincisi teşbih dinini ve tecsım mezhebini benimseyeneler olarak karşımıza çıkar. Üçüncü taife ona göre "beşerin en büyük Tanrı'ya ibadet ehliyeti yoktur" diyenlerdir. Bu kesim insanlar Tanrı'ya ulaşmada bir meleğe tapınmayı aracı edinenlerdir. Müşriklerin son taifesi ise çıkarları için büyü yapan müneccimlerdir.

Altıncı bölüm kelamın esas meselelerinin kaleme alındığı tartışmalı konuları içeren kısımlardan biridir. Bu bölümde müellif daha çok ef'al-i ibad'ı irdelemiş, kulların fiillerini, bu fiillerin kudretini yazdıktan sonra İstitaati inceleyerek acze, fiili terkin manasını güç yetirilemeyen şeylere mükellefiyetlere dair bölümleri kaleme almıştır. Sonrasında husun kubuh mevzusunu önce kulların fiillerini merkeze alarak sonrasında Allah'ın fiilleri ekseninde inceler. On meselede incelediği bu bölümü de ilahi irade ve kulun filleri bahsi ile neticelendirmiştir.

Yedinci bölüm de on meselede incelenen nübüvvet bahsini konu alır. Bu bölümde nübüvvetin ispatı, mucizeyi inkar edenlerin reddini, veliler-nebiler ile insanlar-melekler arasındaki fazilet hiyerarşisini, Hz. Muhammed'in risaletten evvel herhangi bir şeriata tabi olmamasını, İsra-Mir'ac, Hz. Muhammed'in davetinin evrenselliği ve şeriatinin nakli gibi meseleler incelenmiştir.

Sekizinci bölüm yeniden bir meşşai felsefe geleneğine mensup bir müellifin eserini okuduğumuzu bizlere hatırlatır. Zira bu bölüm tam bir felsefe bölümü gibidir. Ancak her ne kadar nefsi-natika adı altında yazdığı bu bölümü okurken bir felsefe eseriymiş gibi hissettirse de insanın bedenden ibaret olmadığını açıkladığı ilk meseleden sonra, felsefecilerin nefsin mahiyeti hakkındaki görüşlerini reddeden ikinci mesele karşımıza çıkar.

Nefsin hudusu ve tenahusun reddi şeklinde üçüncü ve dördüncü meseleleri karşılarken felsefecilerin nefsin bekasına dair iddialarının reddini beşinci bölümde inceler. Daha sonra sırasıyla, nefsin bakası hakkında kendi delillerini, nefsin sıfatlarının kısımlarını, nefsin saadetini, nefsin halleri mertebeleri ve son olarak çeşitlerini okurlarına sunar.

Yirmibir meselede ele aldığı dokuzuncu bölüm, felsefî gelenekte tartışılan konular ile başlar ve yoğun bir şekilde kalamî meseleler içerir. Daha önce vücut-mevcut ilişkisini incelediği bölümden bahsetmiştik. Madum'un şey'iyetinin olup olmadığı önceki bölümlerde incelese de madumun iade edilmesini bu bölüme bırakan Razi, ilk mesele olarak bu bahsi kaleme alır. Madumun iadesinin akabinde cisimlerin yok oluşu ve bedenlerin yeniden dirişini konu alır. Bu meselelerin ardından incelediği meseleler ölümden sonrası ile ilgilidir. Kabir azabı, cennet cehennemnin mevcut oluşu, kıyamet, mizan, sevap-azap, günahların affı, şefa'at, imanın mahiyeti, büyük günah işleyenin imanı, iman lafzında istisna tövbenin hakikati, tövbenin gerekliliği, tövbenin sıhhat şartları, Müslümanın tekfirinin şartı bahsi geçen yirmibir meselenin kaplamına dahildir.

Onuncu bölüm ise Şii gelenekte tartışılan ve onların akaidinde ciddi bir literatür oluşturan İmamet bahsi ile alakalıdır. Bu bahis İmamın taini ile başlar, Allah'ın imam tayininin gerekliliği, imamın masumiyeti, tayin metodu ile devam ederek, Hz. Ali'nin imametini konu edinir. Raşid halifelerin tazimi ve sahabenin taziminin gerekliliği de bu meseleler arasındadır.

Arapça-Türkçe nüshalarının bir arada okuyucunun ilgisine ve bilgisine sunulduğu bu metin toplamda 318 sayfa olup, yoğun olarak felsefî-kalamî literatürde tartışılan bahisleri konu edinir. Yer yer meşşai çizgisini koruyan Fahreddin er-Razi, kimi zaman seleflerinin görüşlerini reddederek yeni bir yolda ilerlediğini gösterir. Bu eser bize Kelam ilminin esaslarını gösterirken, aslında kalam-felsefe disiplinleri arasında mutlak bir ayrımın olmadığına da işaret eder. Müellifin bu eserde izlediği usul, bahislere uzak olanların dahi anlayabileceği bir seviyede, açık bir ifade biçimi ile hakikatleri sağlam bir zemine oturtturarak bir gerçeklik inşa etmektir. İlim ve nazar ile alakalı bahislerle zemin oluşturan müellif malumatın hükümlerini vererek Allah'ı bilmenin ispatını okuyucuya sunar. Sonrasında incelediği mevzular bu esas bahis üzerine bina edilir. Hasılı, bir kalamcı, bir felsefeci, bir mantıkçı, bir fıkıhçı olarak Fahreddin er-Razi'nin bu eseri, okuyucuya birçok alanda veri sağlayarak disiplinler arası oldukça geniş bir ufuk açan ve Kelam ilminin esaslarını tesis eden bir usul eseridir.

[1] Eserin daha önce Nadîm Macit tarafından Taha Abdürrauf Sa'd'ın neşrine dayanılarak İslam İnancının Ana Konuları: Meâlimü Usûlî'd-Din adı altında başka bir tercümesi yayımlanmıştır.

[2] Muhammet Altaytaş, "Giriş", Meâlimü Usûlî'd-Dîn (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2019), 22.

[3] Fahreddin er-Râzî, Meâlimü Usûlî'd-Dîn , çev. Muhammet Altaytaş (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2019), 40.

[4] Fahreddin er-Râzî, Meâlimü Usûlî'd-Dîn , 46.